

REVOLUTSIOONID VÄÄRTUSMAAILMADE TEISENDAJATENA

Aili AARELAID-TART ja Indrek TART

Tallinna Ülikooli nüüdiskultuuri uurimiskeskus, Narva mnt 25, 10120 Tallinn, Eesti;
aarelaid@tlu.ee, itart@tlu.ee

On vaadeldud laiemalt revolutsiooni mõiste käsitlesti sotsiaalias ja seejärel rakendatud neid ideid Eestis XX sajandi teise poole lõpul toimunud nn laulva revolutsiooni poolt esile kutsutud muutuste analüüsiks. Vastates jaatavalt küsimusele, kas sotsialismi kollapsit on võimalik käsitleda ka revolutsioonina, on edasine tähelepanu keskendunud mitte poliitiliste, vaid väärtusmaailmade teisenemisele. Kasutades mitmeid prominentsete sotsioloogide poolt läbi viidud rahvusvaheliste uuringute tulemusi, on võrreldud eestlaste ja eestivenelaste väärtusjärjestustes aset leidnud olulisi teisenemisi. Võrdlustest selgub, et muutused pole olnud samasuunalised, olles mõjutatud kultuuri-traditsioonide erinevustest. Samas on ühisjooneks stabiilse väärtustuumiku püsimine nii eestlastel kui eestivenelastel.

REVOLUTSIOONI TEORETISEERIMISEST

Revolutsiooni defineerimisest

Revolutsiooni mõiste

Revolutsioon on interdistsiplinaarse kasutusega mõiste (kultuuri-, teadus-, demo-, agraarrevolutsioon jne), mille teoreetilistest aspektidest ja tõlgendusvõimalustest on eesti keeles vähe juttu olnud. Antud artikli keskmes on XX sajandi teise poole Eesti olulisim revolutsioon, nn *laulev revolutsioon*, mille puhul tahame seda ajaloosündmust kajastada sotsiaalteadustes kasutusel olevate revolutsiooni-teooriate valgusel, aga samuti muuta see väärtussotsioloogias kasutatavate empiiriliste uurimuste kaudu hoomatavamaks.

Alustame oma lühiülevaadet revolutsiooni mõistest tõdemusega, et mõistlik on vahet teha nn vanaaegse ja modernse lähenemise vahel.¹ Kaua on revolutsiooni

¹ **Goldstone, J.** Revolution. – Rmt: The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought. Toim W. Outhwaite, T. Bottomore, E. Gellner, R. Nisbet, A. Touraine. Blackwell Publishers, Oxford, 1995, 561.

mõistetud kui *tsükliliselt korduvat* samade faaside taasläbimist nii looduses kui ühiskondlikus elus. Vana-Kreekas käsitleti perioodiliselt korduvana autokraatia ja demokraatia vaheldumist. Paljudes ühiskondades on elukorralduse aluseks peetud planeetide või üldse tähistaeva konstellatsioonide regulaarset liikumist. Loodusteadusliku mõtte arengus on nimetamisväärne Nicolaus Copernicuse peateos “De revolutionibus orbium coelestium” (1543). Moodsamast ajaloo-filosoofiast on olulised Oswald Spengleri, Arnold Toynbee jt käsitlused kultuuride ja tsivilisatsioonide sünni ning surma rütmilisusest ja tsüklilisusest. Revolutsiooni kui korduse käsitlele vastandub tema tõlgendamine *põhjaliku pöördena*, mille järgi eluvormid, sh ühiskondlikud, ei ole enam samad, mis nad olid enne järsku muutust. Revolutsiooni kui järsu ja jõulise sotsiaalse pöörde käsitus tekkis alles uusajal, seotult Suure Prantsuse revolutsiooniga. Sellega kaasnes progressiusk ehk arusaam, et iga pööre peab viima paremusele, ühiskonna puhastamisele ajale jalgu jäänud struktuuridest, institutsioonidest, seisustest jne.

Kaasaegses sotsiaalteaduses on tunnustust leidnud revolutsiooni mitmed erinevad teoreetilised käsitusviisid. Olulisematest võib mainida revolutsiooni mõistmist klassivõitlusena (klassikaline ja neomarksism),² intensiivistuva sotsiaalse mobilisatsioonina (Charles Tilly),³ fundamentaalsete muutuste ideede saamisena sotsiaalseks praktikaks (Piotr Sztompka)⁴ ja ühiskonnas valitseva moraali täieliku teisenemisenä (Theda Skocpol).⁵

Revolutsioonid on vältimatud, pöördelised lävendi ületamised, mis märgivad ajalooepohhide pöördumatuid järjestusi, hetked, milles pannakse paika (galvaniseeritakse) ja kiirendatakse mõistlikke ning kasulikke sotsiaalseid protsesse.⁶ XX sajandi sotsiaalteoreetiliste analüüsides meelisteemadeks on olnud Ameerika revolutsioon (1776), Prantsuse revolutsioon (1789), Vene revolutsioon (1917) ja Hiina revolutsioon (1949), mida ühendab selge poliitilise agenda olemasolu ja varasemate sotsiaalsete suhete vägivaldne ning täielik ümberkujundamine võimu haaranud jõudude poolt. Huvi Eestis 1990. aastate vahetusel aset leidnud laulva revolutsiooni vastu ei saa rahvusvahelisel tasandil olla liialt suur, või kui, siis ühe haruna Kesk- ja Ida-Euroopat haaranud sametrevolutsioonist. Seega on Eesti sotsiaalteadlaste eneste asi püüda analüüsida toimunut nii, et tekiks paradigmaatilist arusaadavat võrdlused ja teoreetilised seletused, mida saaks esitada mainekates erialajakirjades.

² Põhjalikum eestikeelne revolutsiooni marksistlik käsitus kuulub prof Rem Blumile ja on avaldatud ligi neli aastakümnet tagasi: **Blum, R.** Sotsiaalse revolutsiooni teooria. Eesti Raamat, Tallinn, 1969.

³ **Tilly, C.** From Mobilization to Revolution. Random House, Reading, Mass., 1978.

⁴ **Sztompka, P.** The Sociology of Social Change. Blackwell Publishers, Oxford, 1993.

⁵ **Skocpol, T.** States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China. Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

⁶ **Sztompka, P.** The Sociology, 305.

*Revolutsiooni põhitunnusteks peetakse:*⁷

- a) põhjalikku, laiahaardelist, paljumõõtmelist, ühiskondliku korra tuuma puudutavat pööret, mille järel hakkavad kehtima sotsiaalse elukorralduse uued printsiibid;
- b) senise režiimiga rahulolematute ja seetõttu kiiresti mobiliseeruvate, revolutsiooni liidrite ideede praktilise teostamise nimel innustunult tegutsevate rahvamasside olemasolu;
- c) tormiliste sündmuste sellist kulgu, mis tavaliselt toob kaasa ühtede sotsiaalsete gruppide vägivalla ja sunduse teiste gruppide (klasside) suhtes.

Kuigi üheksakümnendate vahetusel Eestis aset leidnud sotsiaalseid protsesse ja liikumisi on juba ka monograafiatega tasemel analüüsitud,⁸ ei ole siiski selgust, kuidas käsitleda toimunut revolutsiooniteooria valguses. Probleem on muidugi ulatuslikum ja võib püstitada küsimuse, kas sotsialismi ootamatu kollaps kogu Ida-Euroopas oli ikka klassikalises mõttes revolutsioon? Toimunut on nimetatud ka “ennistavaks (*reverse*) revolutsiooniks”,⁹ rõhutamaks Teise maailmasõja tulemusel “raudse eesriide” taha jäänud rahvaste suveräänsuspüüdlusi. Väga ilmeka ja kontsentreeritud vastuse sellele küsimusele annab P. Sztompka: “1989. aasta revolutsioon oli tõeline: sellele olid eelnenud rahva ebaõnnestunud vastuhakud relvastatud valitsusele, rahvuslikke vabaduspüüdlusi oli tabanud kollaps. See oli antikommunistlik revolutsioon, milles puudus otsene vägivald (v.a Rumeenia), kuid kus oli selgelt näha ideele pühendunud rahvamasside tegutsemine, mille tulemusena eelmine kommunistlik režiim alla andis.”¹⁰

Laulev revolutsioon oli samuti tõeline sotsialistliku valitsemiskorra vastu suunatud revolutsioon, kuigi see oli veretu ja sellega ei kaasnenud deporteerimisi, vangistamisi ega teisi otseseid vägivallaakte. Rahvamassid mobiliseerusid järkjärguliselt alates fosforiidisõjast 1987. aastal ja lõpetades esimese parlamendi innuka valimisega 1992. aastal. Seega oli rahva mobiliseerumine (nn öölaulupeod 1988., Balti kett 1989. aastal jt) Eesti-keskne ja suunatud selgelt igasuguse Kremli-meelsuse vastu. Revolutsiooni ideaal oli oma loomult restitutiivne: eesmärgiks seati nõukoguliku asjaajamise täielik lõpetamine ja 1940. aasta juunisündmustele eelnenud riikliku korra taaskehtestamine. Paralleelselt ja tuge pakkuvalt toimusid samalaadsed Moskva ülemvõimu eiravad rahvaliikumised kogu Kesk- ja Ida-Euroopas, need kulmineerusid esmalt Berliini müüri langemisega ning seejärel

⁷ Siinkohal on kasutatud ideeallikatena: **Marshall, G.** Oxford Dictionary of Sociology. Oxford University Press, Oxford, 1998, 553–554; **Goldstone, J.** Revolution; **Sztompka, P.** Society in Action. The Theory of Social Becoming. University of Chicago Press, Chicago, 1992, 175–180.

⁸ **Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K. E., Weibull, L.** (toim). Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1997; **Aarelaid, A.** (toim). Kodanikualgatus ja seltsid Eesti muutuv kultuurimaastikul. Jaan Tõnissoni Instituut, Tallinn, 1996; **Ruutsoo, R.** Civil Society and Nation Building in Estonia and the Baltic States. Lapin yliopisto, Rovaniemi, 2002.

⁹ **Marshall, G.** Oxford Dictionary, 554.

¹⁰ **Sztompka, P.** The Sociology, 305.

Moskva putšiga 1991. aastal. Kuid erinevalt Poolast, Ungarist, Tšehhoslovakkiaast jt oli Baltimaade revolutsioonide omapäraks just soov taastada omariiklus, mis teistes nn sotsialismileeri maades oli ju vormiliselt säilinud. Balti rahvaste mobiliseerumise oluliseks eripäraks oli ka laulupidude traditsioonist saadud masside kultuurilise ühistegevuse kogemuse ärakasutamine, suurte rahvahulkade ühislaulmine kui aktiivne protestivorm.¹¹ Revolutsioonilised ideed ja seda kandev liider küpsesid eelkõige loomingulise intelligentsi hulgas,¹² oma osa oli ka väheulatuslikel dissidentlikel liikumistel.¹³ Laulva revolutsiooni puhul saame kõnelda nii moderaatide (Rahvarinne) kui konservatiivide (Eesti kodanike komiteed) tiivast, mis eristusid selgemini liidrite ja hägusamalt masside tasemel (s.o paljud tavainimesed pidasid samaaegselt tähtsaks nii ühe kui teise liidrite grupi seisukohti). Ühiskonnakorra muutmist puudutasid ideed Moskva ülemvõimu alt vabanemisest, venelaste kui nõukogulikus süsteemis privilegeeritud rahvusgrupi volituste piiramisest ja eestlaste rahvustunnete täielikust legaliseerimisest. Erinevalt Leedust (Vilniuse veresaun) ja Lätist (Riia tänavalahingud) ei olnud Eestis vanade ja uute jõustruktuuride vahel ühtki nimetamisväärset relvastatud konflikti, kui selleks mitte pidada Interrinde aktivistide poolt initsieeritud mitmeid tänavarahutusi. Uus valitsemisüsteem ei tekkinud mitte üleöö võimu haaramise läbi, vaid vanade administratiivsete institutsioonide järkjärgulise laialisaatmise või reformimise teel. Tüüpilisele postsotsialistlikule maale omaselt säilitas osa eelmistest võimulolijatest mitmesuguste uute nimetuste all oma reaalse poliitilise võimu ka teisenenud olukorras, suurem osa sovetlikust nomenklatuurist aga kasutas olukorda poliitilise kapitali transformeerimiseks majanduskapitaliks ja alustas edukalt tärkavas erategevõtluses. Otsest revolutsioonilist sundust kasutati nõukogude ajal Eestisse elama asunute (valdavalt slaavlastel) suhtes, kelle ühele osale ei taganud taasiseseisvunud Eesti Vabariik automaatselt kodakondsust ja kellelt hakati paljudel ametikohtadel töötamiseks nõudma eesti keele kui ainsa ametliku riigikeele oskust. Täieliku restitutsiooni nõudest ja ressursinappusest tingituna levis ka majanduslik vägivald, mis omakorda tekitas küllaltki ulatuslikke ebavõrdsuse all kannatavaid sotsiaalseid grupe (sundüürnikud, ootamatult vaesunud pensionärid ja paljulapselised pered ning töötud). Osalt uute võimukandjate poliitilisest tahtest ja osalt seoses puuduliku legisatsiooniga kaotas teatav osa elanikkonnast rea eluks vajalikest vahenditest (ORAS-e¹⁴ tõttu õiguse senisele eluasemele, ulatusliku privatiseerimise ja majanduse restruktureerimise tõttu senise töökoha jne). Laulva revolutsiooni puhul on vajalik ära märkida ka kontrrevolutsiooni oht Interliikumise poolt, mille tegevus rahvuslik-demokraatlike jõudude võimulepääsemise järel 1991. aastal täielikult keelustati.

¹¹ **Aarelaid, A., Kannike, A.** The End of Singing Nationalism as Cultural Trauma. – Acta Historica Tallinnensia, 2004, **8**, 77–98.

¹² Loomeliitide ühispleenum 1.–2. aprillini 1989.

¹³ **Ruutsoo, R.** Civil Society, 198–211.

¹⁴ ORAS – omandireformi aluste seadus, mis oli oma loomult restitutiivne ja jättis tagastamisele kuuluvate majade elanikud ilma õigusest erastada senine elamispind.

Revolutsioonide tulemite interpretatsioon teooriakirjanduses¹⁵ rõhutab kaht vastandlikku võimalust:

- a) ratsionaalne positiivne pööre: vähendab sotsiaalset ebavõrdsust ja suurendab õiglustunnet, suurendab teadmisi olnud ja tulevastest sotsiaalsetest võimalikust, tugevdab (oma)riiklust; masse vaadeldakse kui ajaloo demiurge, vajalike muutuste edukaid täideviijaid;
- b) vulkaaniline plahvatus: fundamentaalne katkestus sotsiaalse elu järjepidevuses, mille aluseks pole mingi selge ajalooloogika ja mis ei pea olema tingimata progressiivne ja arukas katse muuta sotsiaalse elu korraldust. Sellisel juhul võib revolutsiooni vaadelda pigem kui katastroofi, aga mitte kui vigade parandust ja patukahetsust valesti elatud aastate pärast. Massid on juhtide mängukannideks, kes võivad tegutsedes kaotada piiritunde, muutuda purustavaks jõuks, kes hiljem pettuvad oma ettevõtmistes ja resigneeruvad, veelgi hullem, "õgivad" oma liidrid ja sageli ka revolutsiooni tulemi.

Laulva revolutsiooni puhul ei ole tulemid kõikide Eestis elavate sotsiaalsete ja rahvuslike gruppide jaoks ühemõõtmelised. Demokraatlikult meelestatud ringkondade tarvis (olenemata keelelis-kultuurilisest kuuluvusest) oli tegu igati positiivse pöördega, Eesti riigi pööramisega käsumajanduselt turumajanduse ja parteiliselt diktatuurilt demokraatia teele. Suure hulga sotsialistlikus nostalgias elavate inimeste jaoks on antud pööre aga tõlgendatav nende varasemat soodsat elukorraldust räägelt ignoreeriva kodanlik-natsionalistlikku laadi riikliku korra kehtestamisena. Tulemi ambivalentne käsitlemine ei ole seejuures laulva revolutsiooni (sametrevolutsiooni) eripära: mis tahes järsud muutused ühiskonnas ei saa kulgeda kõikide sotsiaalsete gruppide vaatevinklist edukatena. "Revolutsioonilised muutused ühiskonnas pole kunagi täielikud ning tulemid on tugevalt varieeruvad",¹⁶ õige mitmed vana korra elemendid osutuvad eluvõimeliseks ka uue korra tingimustes. Revolutsioonilistes ideaalides on palju juttu ühiskondliku solidaarsuse ja võrdsuse suurendamisest, tegelikkuses sünnib revolutsiooni praktilises käigus palju uut ebavõrdsust ning kaotajat tabab alandus ja võõrandus.

Revolutsiooni analüüsist

*Revolutsioon kui sündmus ja kui protsess*¹⁷

Revolutsiooni käsitletakse sageli ajalooliselt küllaltki täpselt dateeritava sündmusena, milleks on reeglina järsk poliitiline võimuvahetus. Variantidena poliitilises pöördes tuuakse välja:¹⁸ elitaarsed paleepöörded, positsioonide muutustega

¹⁵ **Sztompka, P.** *Society in Action*, 170.

¹⁶ **Marchall, G.** *Oxford Dictionary*, 554.

¹⁷ Revolutsiooni kui sündmuse ja kui protsessi eristamisest kõneleb ka **Goldstone, J.** *Revolution*, 560.

¹⁸ **Tilly, C.** *From Mobilization to Revolution*, 198.

kaasnev sotsiaalsete kihtide vahetu konflikt, religioosne pööre (näiteks islami-revolutsioon), relvastatud riigipööre ehk putš ja impeeriumi kollaps. Poliitilise pöörde tulemusena asuvad riigitüüri taha uued võimurid ja sellele järgneb sotsiaalsete institutsioonide teisenemine, uute organisatsioonilise käitumise viiside kujunemine, sotsiaalsete kihtide (klasside) ümberpaiknemine või -sildistamine, omandisuhete muutus, rahvussuhete pingestumine jne.

Laulva revolutsiooni täpse dateerimisega on lood keerulised, sest võimuvahetus sai küll teoks koos nõukogude impeeriumi lagunemisega ja selle otseseks ajendiks oli 19. augustil 1991 Venemaal aset leidnud putš, kuid sellele eelnes mitu aastat kestnud rahvusliku vabanemise ideaale kandnud laiade masside mobiliseerumine. Viimane oli oma vormides sageli pigem kultuuripärandi ja eesti rahvuse säilitamist rõhutav kui aktiivsele võimuhaaramisele õhutatav protsess, mis kestis üle kolme aasta ning milles riikliku taasiseseisvumise idee oli esialgu latentne. Sellesse mahtusid nii 1988. aasta suvesse jäänud öölaulupeod ja muinsuskaitsepäevad Tartus, sovetiaja ülekohutalletavate elulooliste mälestuste kogumine, uute rahvariiede õmblemise tohutu entusiasm 1989. aasta üldlaulupeo eel, noorte rattamatkad imperialistlikust majanduspoliitikast ohustatud looduskauitessesse paikadesse, luterliku kiriku taaselavnemine jne. Massiliikumiste kõige politiseeritumateks institutsioonideks kujunesid muidugi Rahvarinne (algus aprillis 1988) ja Eesti kodanike komiteed (algus veebruaris 1989) ning vastasleerina impeeriumimeelne Interrinne.

Poliitiline mobiliseerumine on revolutsiooni vältimatu komponent, mis pigem alustab kui lõpetab ulatusliku sotsiaalse muutuse. Ühe poliitilise võimu asendumine teisega ei tähenda aga kaugeltki revolutsiooni lõppu. Uus võim peab suutma end teostada majanduslike, seadusandlike, kultuuriliste ja moraalsete uuenduste generaatorina. Revolutsiooni kui ühiskondliku arengusuuna järsu ja põhjaneva muutuse õnnestumisest saab kõnelda vaid siis, kui see on suutnud haarata sotsiaalse elukorralduse kõiki olulisi sfääre ja muutunud laiade masside argiteadvuse osaks, nende moraalsete tõekspidamiste aluseks.

Niisiis, revolutsiooni ulatuslikumaks eesmärgiks on sotsiaalset elu organiseerivate sümbooliliste suhete – nimetatud ka väärtusteks, normideks ja käitumis-mustriteks – teisenemine. Viimane on kõige pikaajalisem, ent samas ühiskonda kõige enam muutev revolutsiooniga kaasnev protsess. Piltlikult võime kõnelda ühiskondlikest institutsioonidest ja võrgustikest kui riistvarast ning kollektiivset teadust reguleerivatest väärtustest ja normidest kui tarkvarast. Riistvara saab poliitilise tahte ja seadusandlusega uue režiimi poolt suhteliselt kiiresti paika panna, tarkvara aga tuleb kasutama õppida. Uueneva väärtusmaailma omaksvõtt sotsiaalse agendi poolt ei toimu sugugi sujuvalt, vastupidi, erinevad sotsiaalsed ja rahvusgrupid käituvad sageli vastuokslukult.

Revolutsiooni interdistsiplinaarsest analüüsist kõneldes nentigem, et just poliitiline pööre on see, mida enamasti ajaloolased tahavad detailideni paika panna, määratledes, millal vana režiim kukkus ja milliste etappidena kehtestati uus.

Revolutsioon kui sündmus toob kaasa valitsejate asendamise (sageli ka eelmiste võimulolijate tapmise või represseerimise) ja ametiasutuste, linnade ning tänavate, enamjaolt ka mälupaikade (muuseumid, mälestusmärgid jne) ümbernimetamise või asendamise (Eestis näiteks Tööliste Keldri sulgemine ja Okupatsioonide Muuseumi avamine). Niisuguseid asju on just ajaloolastel suhteliselt mõnus jälgida.

Revolutsioon kui protsess on pigem sotsiaalteaduslike uuringute objekt (sotsioloogias, politoloogias, sotsiaalpsühholoogias jt), kus analüüsitakse just pöörde pikaajalisi tulemusi. Milline ideoloogia millisega vahetus? Millised sotsiaalsed grupid osutusid võitjateks, millised kaotajateks? Kuidas ühed või teised mälu-kooskonnad (*memory community*) muutustesse suhtusid ja kuidas nad võtmesündmust oma edaspidises elus mäletavad? Oluliseks uurimissuunaks on ühiskonna väärtusteadvuse transformatsioon.

Revolutsioon kui sotsiaalse muutumise moodus

Revolutsioon on üks tugevamaid mooduseid ühiskonna tootmisel ühiskonna enda poolt, sotsiaalse uussünni (*social becoming*) võimsaim väljendusviis. Teisisõnu, see on tegutseja (*human agent*) avaldumise kõrgpunkt, tema sotsiaalse potentsiaali kõige tähtsam ilmnemine, kus ta eneseületuslikult püüdleb sotsiaalse muutuse kiire äratamise poole.¹⁹

Revolutsiooni puhul kõneldakse tema eetilise *tuumast* (*ethos*). Seda saab käsitleda kui ühiskonna uuenemisprotsessis sotsiaalse agendi poolt taotletavat kehtiva normatiivse struktuuri kindlapiirilist muutust ehk ümbernormeerimist. Revolutsiooniga seotud struktuur sisaldab reeglina niisugust tüüpi väärtusi, nagu õiglus, võrdsus, vabadus, solidaarsus, lojaalsus, usaldus²⁰ jne. Põhimõtteliselt on tegemist nn üldinimlike väärtustega, mille konkreetne tõlgendus antud ajaloolistes tingimustes tundub revolutsiooniliste jõudude seisukohalt ebaadekvaatne ja nad soovivad teadlikult esile kutsuda sellist sotsiaalse elu muutust, mis annaks võimaluse väärtuselis-normatiivse struktuuri aktiivseks teisendamiseks.

Eelmainitud üldinimlike väärtuste püsimine enam-vähem samatähenduslikena kindlapiirilise väärtuskonstellatsiooni²¹ piires on iga sotsio-kultuurilise kontinuiteedi oluline tunnus. Revolutsiooniline eetos on aga selline sotsiaalse agendi poolt loodud ideede ja nende elluviimise plaan, mille tulemusena peab muutuma just nimelt väärtuskonstellatsioon ehk väärtuste omavaheline suhestatus. Põhimõtteliselt on see diskreetne toiming: revolutsioonilised liidergrupid dikteerivad kogu ühiskonnale soovitava muutuste suuna, aga ka võimaliku režiimi eelmise väärtusnormatiivse süsteemi ulatuslikuks, n-ö organiseeritud unustamiseks. Revolutsioonilise eetose imbumine juhtide radikaalsetest plaanidest masside inertsevõitu teadvusse on suhteliselt pikk protsess, mida käsitleme kui uue väärtuskonstellatsiooni teostumist igapäevapraktika tasandil.

¹⁹ Sztompka, P. Society in Action, 175.

²⁰ Samas.

²¹ Väärtuskonstellatsiooni all mõistame ühiskonnas toimiva kindla hulga väärtusnormatiivsete hoiakute omavahelise suhestatuse mustrit. Ühiskondliku arengu käigus tekib kindlasti juurde uusi väärtusi, kuid põhilisem on siiski seniste väärtuste hierarhiline ümberpaiknemine.

Mis tahes sotsiaalse muutuse puhul saab kõnelda nii kontinuaalsest kui ka diskreetsest aspektist. Revolutsioon on kindlasti ulatuslik katkestus senises sotsiaalses korras, mis tuleb omakorda muuta uuesti pidevaks, rutiinseks kontinuaalseks sotsiaalseks arenguks. Diskreetsus tekib reeglina poliitika valdkonnas ja peab väärtusmaailmade muutumise läbi saama sellise kohandatuse, mis võimaldab jätkusuutlikku sotsiaalset elu. Revolutsiooni kui kõige radikaalsema sotsiaalse muutuse mõjude hindamiseks on väärtusteadvuse uurimine üks paremaid mooduseid.

VÄÄRTUSMAAILMADE TEISENEMINE LAULVA REVOLUTSIOONI TULEMINA Väärtusteadvuse uurimisest sotsiaalteadustes

Väärtusteadvuse empiirilisest mõõtmisest

Väärtuste, normide, hoiakute ja uskumuste valda peetakse üldiselt sotsiaalfilosoofide ja teoloogide pärusmaaks, moraali üldkaanonite seletamiseks.²² Viimastel sajanditel on nende formeerumist, kandumist igapäeva ja seal toimuvasse püütud tabada ning ennustada sotsiaalteaduste abil, nii et nende empiiriline mõõtmine on muutunud sotsiaalpsühholoogide ja sotsioloogide käe all täiesti tavaliseks ning standardseks toiminguks. Teataval määral konkureerivateks on kujunenud politoloogilisel baasil arendatud moderniseerumisteooria,²³ mille järgi väärtused muutuvad ja sobituvad teisevasse sotsiaalsesse keskkonda. Väga oluline on veel sotsiaalpsühholoogide loodud alusväärtuste (*basic human values*) kontseptsioon,²⁴ mis püüab tabada erinevates ühiskondades peituvat ühist ja inimkondlikult jagatavat väärtustuumat. Viimane omandatakse ja kinnistatakse sotsialiseerimisprotsessi käigus ning see muutub isiksuse suhteliselt muutumatuks osaks, mille teisenemine on võimalik üksnes sotsiaalselt äärmuslikes oludes. Seda revolutsioon kindlasti ongi.

Eestis on siirdeperioodi väärtuseliseks kaardistamiseks kasutatud mitmeid isiksusekeskse lähenemisega seotud andmestikke.²⁵ Põhiliselt huvitab meid, kas ja kuidas kajastuvad laulva revolutsiooni loodud muutused inimeste alusväärtuste teisenemises. Eeldame, et taolistel kogu ühiskondliku ja eraelu korrastust läbi rapu-

²² Vt nt **Joas, H.** *The Genesis of Values*. University of Chicago Press, Chicago, 2000.

²³ **Inglehart, R., Welzel, C.** *Modernization, Cultural Change, and Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

²⁴ **Rokeach, M.** *The Nature of Human Values*. Free Press, New York, 1973; **Schwartz, S. H.** *Basic human values: their content and structure across countries*. – Rmt: *Valores e comportamento nas organizações*. Toim A. Tamayo, J. B. Porto. Vozes, Petrópolis, 2005, 21–55.

²⁵ **Lauristin, M., Vihalemm, T.** *Changing value systems: civilizational shift and local differences*. – Rmt: **Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K. E., Weibull, L.** (toim). *Return to the Western World*, 243–263; **Kalmus, V., Vihalemm, T.** *Eesti siirdekultuuri väärtused*. – Rmt: **Kalmus, V., Lauristin, M., Pruulmann-Vengerfeldt, P.** (toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse "Mina. Maailm. Meedia" tulemustest*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2004, 231–250.

tavatel pöördemomentidel ulatub hingelise tasakaalu ning seda kinnistava identiteedi leidmine, aga ka väärtuste ümberaktsentueerimine iga indiviidi, mitte üksnes poliitiliste või kultuuriliste institutsioonide tasandile, jättes seeläbi subjektide mällu aeg-ajalt veritsevad armid (mälestused revolutsioonieegadest).²⁶ Oletame, et selline isiklikkuseni ulatuv kultuuriplahvatus leiab kajastust alusväärtuste suhetuse (konstellatsioonide) ümberkorraldumises.

Alusväärtuste järjestused kakskultuurses Eestis

Eesti on jaotunud kaheks rahvuslik-keeleliseks koosluseks: eestlasteks kui põliselanikeks (lühend E) ja vene keele baasil toimivaks valdavalt hilismigratsiooniliseks multietniliseks kogukonnaks (nimetagem seda tinglikult eestivenelasteks, lühend V). Rahvusrühmade väärtusarusaamade kujunemisalus on olnud ajalooliselt erinev, vastavalt ei saa ka muutused kaasajas olla täpselt ühesugused. Laulev revolutsioon muutis rahvuskoosluste üldist ühiskondlikku asendit vägagi erinevalt, mille tõttu on mõistlik nende väärtusilmu käsitledes püüda tabada kogukondlikke erisusi.

Järgnevalt kasutatakse eestlastele ja eestivenelastele iseloomulikke **väärtusjärjestusi**,²⁷ mis on arvatud mitmete Balti mere piirkonnas aastatel 1991–2005 toimunud representatiivsete sotsioloogiliste küsitluste väärtusplokkide andmete põhjal.²⁸ Nimetatud küsitlused muudab võrreldavaks identselt sõnastatud väärtuslausete ja identse viie palli skaala (väga tähtsast täiesti tähtsusetuni) kasutamine. Tulemuste interpreteerimisel tuleb silmas pidada ka kultuurilise ja poliitilise konteksti muutumisest tingitud sõnatähenduste semantiliste ning olustikuliste rõhkude ümberpaiknemist. Tähendab, iga suurena näiv muutus ei tarvitse olla nii radikaalne, kui esmapilgul tundub, ja vastupidi. Lihtsuse mõttes vaatleme vaid kolme ajalist lõiget viimasest viieteistkümnest aastast: 1991, 1995 ja 2003–2005.²⁹ Empiiriliseks analüüsiks kasutame eelnimetatud valimite väärtusnäitajate aritmeetiliste keskmiste alusel koostatud järjestuste tabelit (tabel 1), kus on ära toodud väärtuste märksõnad ilma nende ankeetides leiduvate täiendseletusteta (vt lisa). Rõhutame, et tegu pole ühiskonna eliitide või revolutsiooniliste liidergruppide väärtusjaotustega, vaid representatiivsete valimitega, kus vastajateks on olnud valdavalt tavainimesed.

²⁶ Szakolczai, A., Füstös, L. Value systems in axial moments. – European Sociological Review, 1998, 14, 211–229.

²⁷ Kummagi koosluse ja iga valitud ajavahemiku jaoks järjestatakse vastava küsitluse kõik 25 väärtust aritmeetiliste keskmiste alusel nii, et eelistatuim saab väärtuse 1,0 ning viimane 25,0. Keskmiste suure läheduse korral võetakse neid jagatuina ja näiteks 1,5 tähendab teisel-kolmandal kohal.

²⁸ Lähteallikaina on kasutatud andmestikke Tartu sotsioloogide (projektijuht professor Marju Lauristin) kaasabil teostatud projektidest “Balticom” (1991–1995) ja “Mina. Maailm. Meedia” (2003 ja 2005), mis sisaldavad Eesti väärtusorientatsioonide andmestikku nn laiendatud Rokeachi küsimustiku baasil, samuti 2004. aasta meedia- ning 2005. aasta väärtusküsitlustest (projektijuhid vastavalt professor Göran Bolin ja vanemteadur Indrek Tart).

²⁹ Siin on saadud järjestuste alusel keskmistatud ja omakorda uuesti järjestatud neli küsitlust (2003, 2004 ning kaks aastast 2005). Antud artikli maht ei võimalda analüüsikäigu detailset kirjeldust.

Tabel 1. Väärtusjärjestused Eestis 1991–2005

Väärtused	E 1991	E 1995	E 2003–2005	V 1991	V 1995	V 2003–2005
Tervis	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Rahu maailmas	2,5	3,0	4,0	2,5	2,5	3,0
Puhas keskkond	2,5	6,5	4,0	2,5	6,5	4,0
Riigi julgeolek	5,0	2,0	2,0	4,0	2,5	2,0
Tugev perekond	4,0	4,0	7,0	7,0	11,0	8,0
Ausus	6,5	5,0	6,0	9,5	9,5	8,0
Õiglus	6,5	9,5	11,0	5,0	6,5	12,0
Vabadus	8,0	12,0	12,0	11,5	12,0	10,0
Tehnika areng	9,0	19,0	19,0	9,5	21,5	20,0
Tarkus	10,0	13,0	13,0	17,0	14,5	13,0
Sisemine harmoonia	11,5	9,5	11,0	13,0	6,5	8,0
Tõeline sõprus	11,5	9,5	8,0	11,5	6,5	7,0
Armastus	13,5	9,5	10,0	14,5	9,5	14,0
Õnn	13,5	6,5	5,0	7,0	4,0	4,0
Eneseteostus	15,0	16,0	14,0	18,0	16,5	19,0
Eneseaustus	16,0	14,5	11,0	14,5	13,0	13,0
Kaunis maailm	17,0	17,0	10,0	16,0	14,5	15,0
Meeldiv elu	18,0	14,5	16,0	24,0	18,0	22,0
Mugav elu	19,5	18,0	20,0	23,0	23,5	16,0
Lunastus	19,5	24,0	24,0	21,0	21,5	24,0
Jõukus	21,5	22,0	20,0	19,0	19,5	22,0
Huvitav elu	21,5	21,0	21,0	20,0	19,5	18,0
Võrdsus	23,5	20,0	20,0	7,0	16,5	14,0
Ühiskondlik tunnustus	23,5	23,0	23,0	22,0	23,5	21,0
Võimu omamine	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0

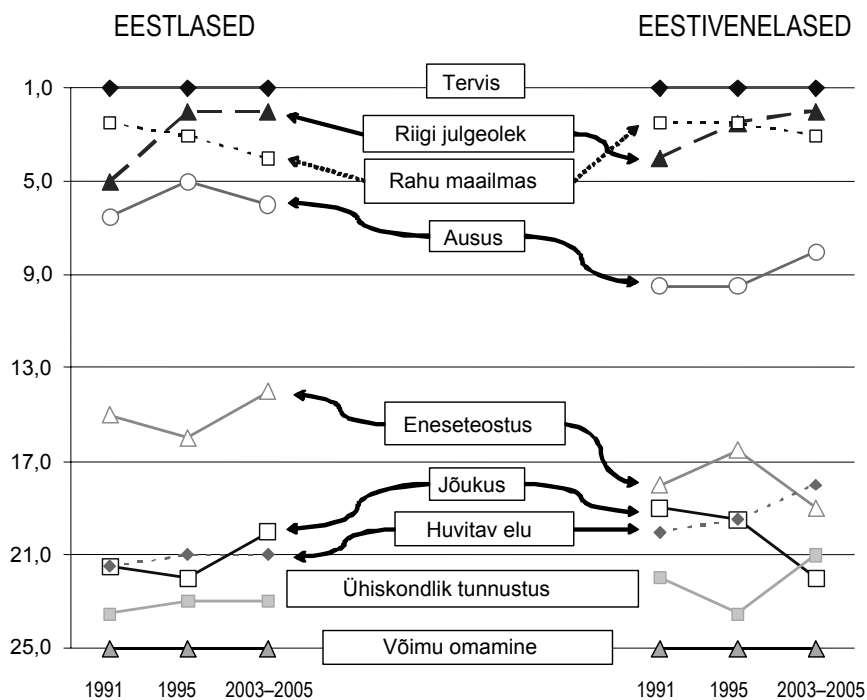
Sirdeperioodi väärtusjärjestuste dünaamika Eestis

Stabiilse tuumiku mõõde

Kiirpilk tabelile veenab, et Eesti inimeste väärtusilmu pole üldiselt tabanud täielik maavärisemine, ent liikumisi nende järjestustes üles- ja allapoole on meie ajalises kolmikjaotuses suhteliselt palju. Praktiliselt ainult kaks näitajat – *tervis* ja *võimu omamine* – raamivad kindlal moel ülalt ning alt ülejäänute valdavalt kolme järgu ulatuses kukkumisi või tõusmisi. Millised on teisenavad väärtuskonstellatsioonid ja kuivõrd on need revolutsiooniga seostatavad? Kas ka laulva revolutsiooni väärtuskeskmeteks on traditsioonilised vabadus, võrdsus, õiglus ja lojaalsus või on muutusaltimad mingid muud väärtused? Milline võiks olla väärtuskonstellatsioonide teisenemiste ideaalne lõpptulemus – kas põhjamaine, n-ö väärtustardumus, kus iga järgnev küsitlus on eelmise kloon? Eestis esialgu midagi sellist juhtumas pole ja alusväärtuste oluline liikuvus annab märku ühiskonna ulatuslikust resotsialiseerumisest, väärtussuhete ümbermõtestamisest indiviidi tasandil, et sealt teisenenud sotsiaalsete normidena välja ilmuda.

Kõigepealt muutuste ulatusest: kuni kolme järgu ulatuses (vähemalt ühes rahvuslik-keelelises koosluses) on muutunud üheksa väärtust, nelja-viie järgu ulatuses – kaheksa ja üle kuue järgu – samuti kaheksa. Rootslaste ja soomlaste sama perioodi väärtusnäitajatega võrreldes on tõepoolest tegu muutuste keerises toimiva Eestiga, sest teistel põhjarahvastel selliseid ulatuslikke muutusi lihtsalt pole. Rootsis teevad enama kui kolmejärgulise hüppe *õiglus*, *puhas keskkond* ja *rahu maailmas*,³⁰ soomlastel pole sedagi.³¹

Seega on väärtusjärjestuste ümberkorraldumisel olnud kaunis tugev seos ühiskonnas aset leidnud poliitilise ja majandusliku pöördega. Osa väärtuste muutumistest on samasuunaline (lineaarne, pöördumatu), osa pöördub tagasi (teeb võnke), osa puudutab rohkem eestlasi ja osa eestivenelasi. Samas ei muuda oma positsiooni kõik väärtused, jälgitav on ka muutumatu tuumik, mis alusväärtuste (*basic human values*) puhul ongi oodatav tulemus. Sellise püsiva tuumiku olemasoluta, kus väärtuste muutus ei ületa kolme järku (joon 1) ja mis sisaldab väärtusi nii järjestuse ülemisest kui alumisest osast, puuduksid ühiskonnal pidepunktid, mille ümber uut väärtuskonstellatsiooni üles ehitada.

Joon 1. Alusväärtuste stabiilne tuumik Eestis aastatel 1991–2005.

³⁰ Autorite arvutused 2002. ja 2004. aasta Rootsi meediaküsitluste väärtusplokkide põhjal.

³¹ Puohiniemi, M. Arvot, asenteet ja ajankuva. Limor Kustannus, Vantaa, 2002.

Alusväärtuste suhteliselt suurt püsivust ja inertsit iseloomustavad andmestikus need komponendid, mis läbi kogu käsitletava perioodi säilitavad suures osas oma koha väärtuste järjestustes ning mida võib seega pidada antud keelelis-kultuuriliste rühmade kestvuse tagajateks ka läbi keeruliste aegade.

Tabeli ülaosas ei muuda oma asendit *tervis* ja *ausus* individuaalsete ning *rahu maailmas* ja *riigi julgeolek* ühiskondlike väljunditena. Tagasivõnke 1995. aastal teeb *puhas keskkond*, säilitades lõpuks siiski oma kõrge staatuse, samuti toimib keskmiste hulka kuuluv *armastus*. Tabeli alaosas püsivad stoiliselt oma kohal *võimu omamine*, *ühiskondlik tunnustus*, *huvitav elu* ja *jõukus*, samuti tabeli keskele pürgiv *eneseteostus* (eestlastel kõrgemal kui eestivenelastel). Võimu ommist peetakse kas võimatuks või ebasoovitavaks, aga ka jõukus pole kiitlemiseks. Seega iseloomustab eestimaist postsotsialistlikku situatsiooni vähene huvi *võimu omamise* ja *ühiskondliku tunnustuse* järele (sotsiaalne passiivsus?). Huvitav on *eneseteostuse* paigutuse suhteline muutumatus – vastupidi eeldusele, et kapitalism peaks just selle väärtuse oluliseks mängima. Sotsialistliku egalitarismi järelmõju peegeldub *jõukuse* tagasihoidlikus positsioonis: viisteist aastat turumajanduslikku ühiskonda pole suutnud murda aastakümnetes vormunud suhestusi. Väga spetsiifiline on eesti ühiskonnale seegi, et *lunastus* on pea tundmatu. 1991. aasta rekristianiseerimise tuhinas tuleb ta mõneti nähtavale (nii E kui V puhul), kuid taandub üsna kiiresti.

Eelnimetatutele sekundeerivad sama mõõduka kolmese muutusintervalliga eestlaste puhul *tugev perekond*, *sisemine harmoonia* ja *tarkus* tabeli ülaosas ning *mugav elu* tabeli alaosas. Eestivenelaste puhul toimub samasugune asendimuutus: *eneseaustuse*, *vabaduse*, *armastuse* osas tabeli algupoolel ja *kauni maailma* ning *lunastuse* osas lõpupoolel.

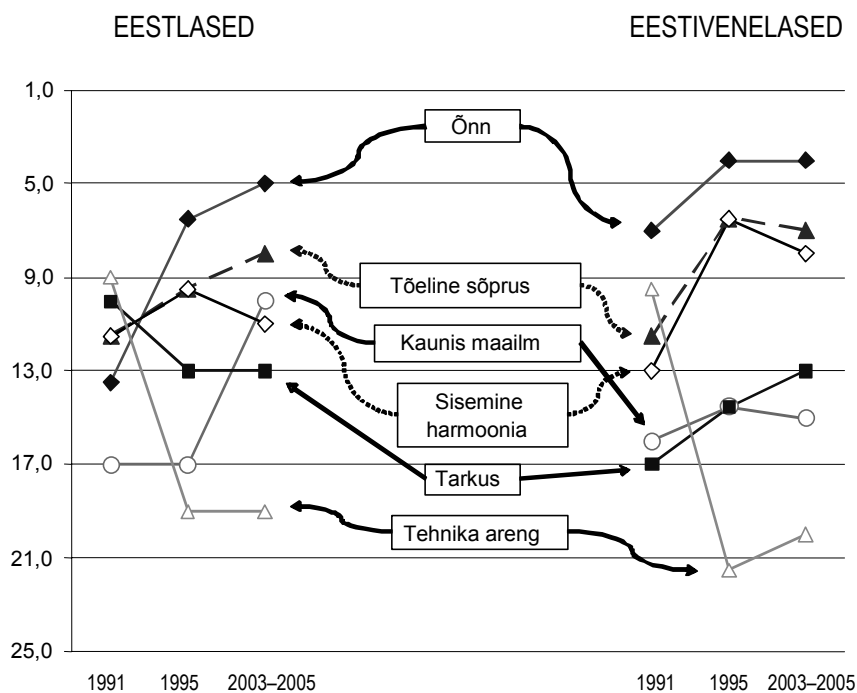
Seega on juba algusest sisse kodeeritud rahvuslik-kultuuriline eristumine: a) eestlastele on tähtsam iseenda ja oma lähiümbrusega toimetulek, kodu, hingeline tasakaal ning haritus; b) eestivenelastele eneseväärtustamine pigem väliste hinnangute peeglis, et teised neid austaksid ja armastaksid kõige kauni taustal. Selline on kultuuriliselt püsiv siseilm, mille suhtelisele paikapandusele toetatakse ka järskude muutuste tingimustes. Seega pole (ega saagi olla) laulva revolutsiooni poolt vallandatud pööre olnud nii põhjalik, et see puudutaks ühiskondliku koe põhilisi turvaelemente. Viimane kehtib mõlema rahvusrühma puhul ja selles avaldub püüe säilitada kontinuiteeti, arengu tasakaalulisust.

Suurte väärtusvõnkumiste mõõde

Nagu eelpool mainitud, on laulva revolutsiooni järgses siirdeperioodis nii mõlema kooskonna kui ka kolme perioodi koguvõrdluses oma asendit väärtusjärjestustes vähemalt kuue järgu võrra muutnud kaheksa väärtust (joonisel 2 on vaatlusest välja jäetud semantiliselt ambivalentseid *meeldiv elu* ja *mugav elu*). Väärtuskonstellatsioonide olulisteks kujundajateks on tõusnud vägagi isikulised näitajad: *õnn*, *tõeline sõprus*, eestivenelastel ka *sisemine harmoonia* ja *tarkus*, eestlastel *kaunis maailm* ning *eneseaustus*, mis on möödunud *eneseteostusest*.

Esmapilgul näib, et nimetatud väärtuste suur dünaamika annab tunnistust liberaalse ja indiviidikeskse ühiskonna hoogsast arengust. Kuid kas see ikka on nii?

Õnn osutub võluväärtuseks, mis näib mõõtvat (tegelikult või kujutluslikult) indiviidi elu summaarset kvaliteeti.³² Kuid kas see eestlaste kaheksa ja poole ning eestivenelaste kolme järgu suurune tõus revolutsioonijärgses õhustikus ongi pelgalt isiksusekeskselt seletatav, eriti seetõttu, et eestivenelaste vastav dünaamika on oluliselt tagasihoidlikum? Pigem pakuks välja W. Schivelbuschi³³ seisukoha tormiliste ajalooüldmõtete (kaotused sõjas, revolutsioonide keerised, järsud majanduskollapsid jne) lõpule järgnevast sotsiaalse taastumise palangust. *Õnn* polegi siis väga isiklik asi, vaid pigem riikliku iseseisvumise draamale järgneva kollektiivse triumfi³⁴ avalikuks kuulutamise. Sellist kollektiivset seisundit võiks sõnastada ligikaudselt nii: pärast vabakssaamist tahame olla õnnelikud.

Joon 2. Suurimate muutustega väärtused Eestis aastail 1991–2005.

³² Haller, M., Hadler, M. How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: an international comparative analysis. – Social Indicators Research, 2006, 75, 169–216.

³³ Schivelbusch, W. The Culture of Defeat: On National Trauma, Mooring, and Recovery. Metropolitan Books, London, 2003.

³⁴ Giesen, B. Triumph and Trauma. Paradigm Publishers, Boulder, 2004.

Janu hingelise tasakaalu ja tõelise sõpruse järele on suurem vabadusihast, õiglustundest ja võrdsusest. *Tõelist sõprust* võiks seostada revolutsioonijärgses õhustikus kaotatud institutsionaalse või korporatiivse lojaalsuse asendumisega märksa isikulisema usaldussuhtega. See märgib pigem eneseteostust ja toe otsimist nendelt, keda reaalselt tuntakse ning kellelt tõesti abi loodetakse. Samal ajal on mõlemas rahvusgrupis vähe muutunud väga isiklike hinnangulis-taotluslike väärtuste nagu *eneseaustus* ja *eneseteostus* suhteliselt madal positsioon. Eestlastel on esimesel juhul märgatav kindel tõusutrend (17. kohalt 11. kohale), eestivenelased jäävad pidama täpselt keskel – 13. kohal. Kas see ilmutab eestlaste enesekindluse kasvu seoses omariiklusega? *Eneseteostus*, mis peaks olema kapitalistliku efektiivsuse üks sisevedrusid, tõuseb eestlastel 14. kohale, aga langeb eestivenelastel 19. kohale.

Seega kasvatavad oma tähtsust ulmaliselt abstraktsed soovväärtused, sellal kui asiselt vajalikud käituvad inertselt, et mitte öelda mitte-revolutsiooniliselt. Seega pole tee kollektivismilt individualismile nii nohe, nagu arvatakse.

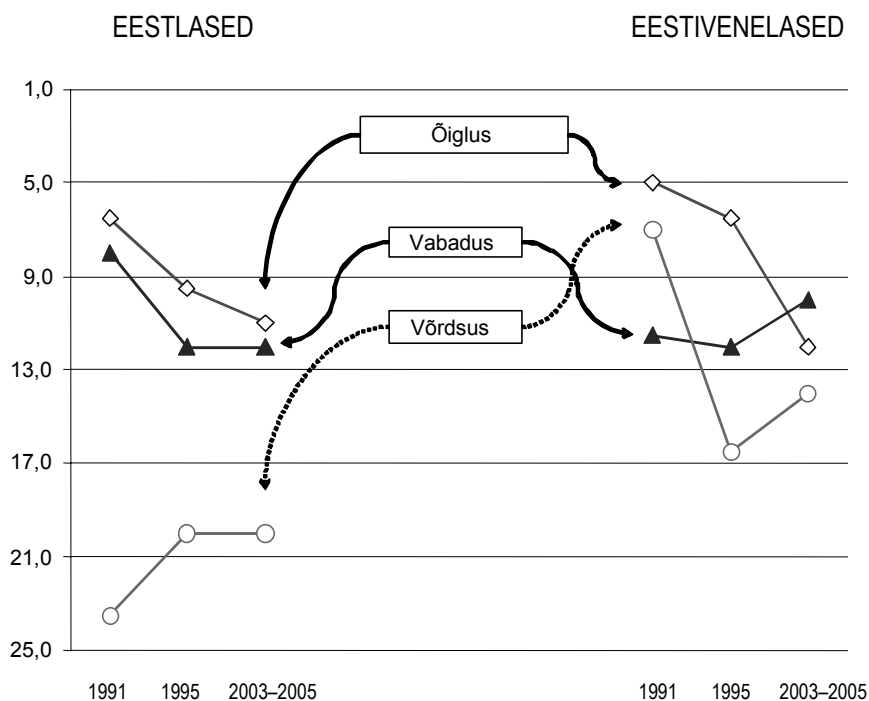
Suurim kaotaja on *tehnika areng*: väärtuste esikolmandiku piirilt langeb ta viimaste sekka. Omajagu on siin tegemist sovetliku müstifikatsiooni hajumisega, sest üha täiuslikumate seadmete loomine oli ju sotsialistliku progressi mõõdupuu ja kapitalismile n-õ äratagemise moodus. Teisalt on kogu arenenud maailm praegu-seks pilgeni täis üha täiuslikumat tehnikat ja seega ei vaja see erilist tunnustamist. Ja kolmandaks: nagu tehnika globaalne levi näitab, ei suurenda see ei riiklikku ega isiklikku turvatunnet ja pole seega väärtusena enam olulisim.

Revolutsioonilise eetosega seostuvad väärtused Eestis

Lõpuks vaatleme neid väärtusi, mida on traditsiooniliselt revolutsioonilisteks peetud. Kolmiku *õiglus-vabadus-võrdsus*³⁵ asend alusväärtuste konstellatsioonis on muutunud (joon 3).

Eestlastele on kaks esimest väärtuste esikolmandikus kaotanud positsiooni ja *võrdsus* on eelviimaselt kohalt kõrgemale tõusnud. Seejuures on eestlastel kolmiku omavaheline suhtejärjekord säilinud. Eestivenelastel on aga *õiglus* ja *võrdsus* vahetanud kohad ning jäänud ajaperioodiks 2002–2005 *vabadusest* allapoole, kuid ka siin ei ulatu ükski neist väärtustest enam esikolmandikku. Seega on kolmiku *õiglus-vabadus-võrdsus* tähtsus kahanenud, laulva revolutsiooni kulg on nende tiibu kärpinud ja nende koha on hõivanud teised, uues situatsioonis olulisemad väärtused. Ootuslik motivatsioon, et kolmiku *õiglus-vabadus-võrdsus* kõrge hindamine toob kaasa uue, parema ühiskonna, on realiseerunud hoopis nende väärtuste eneste tähenduse vähenemises üldjärjestustes. Samas on kasutatavate väärtusjärjestuste (tabel 1) aluseks olnud keskmised hindepallid jõudsalt kasvanud ja respondentide hinnangud väärtustele viimastel küsitlustel märksa kõrgemad kui 1991. aastal. Näiteks on eestivenelastel kasvanud *vabaduse* hinne 1991. aasta 3,95-lt 2005. aasta 4,53-ni,

³⁵ Eespool nimetatud seitsmest revolutsioonilise eetosega seotud väärtusest leiab meie poolt kasutatud väärtusküsitluste andmestikes kajastamist vaid mainitud kolmik.

Joon 3. Revolutsiooniliste väärtuste dünaamika Eestis aastail 1991–2005.

võrdsustudes nii praktiliselt eestlaste omaga (kellel on viie palli skaalal vastavalt 4,48 ja 4,49). Seega on järjestikuliste muutuste võrdlemine märksa olulisem kui hindepallide erinevus.

Eestlaste jaoks on väärtuste üldine järjestikuline asend paremini paigas juba 1995. aastaks, eestivenelastel aga jätkub selle otsimine terve aastakümne ega ole praegugi ilmselt lõplik. Revolutsiooniline eetos on aja kulgedes sattunud silmitsi elukondliku stabiliseeriva pragmatismiga, kus kõrged aated loevad vähem. Näiteks *õigluste* suhteliselt kõrgetest hindepallidest hoolimata (eestlastel vastavalt 1991. aastal ja viimatises perioodis 4,57 ning 4,49 ja eestivenelastel 4,12 ning 4,45) on selle asend väärtuste hierarhias järjekindlalt keskmiste sekka langenud. Kas see tähendab, et usk seaduslikesse lahendustesse kahaneb, või hoopis seda, et ühiskonna seaduslik raam on üha rohkem paigas? Või hoopis seda, et seaduste maailm eraldub isiklikust üha kaugemale, inimvälisteks, muutmatuteks taustateguriteks ja revolutsioon on oma lahenduse leidnud? Oluline on märgata, et *võrdsuse* teatavast allasurumisest hoolimata on see eestivenelastel järjestuses kaks korda kõrgemal positsioonil kui eestlastel. *Võrdsus* on jäänud nende väärtusteadvuses oluliseks revolutsioneerivaks elemendiks, mille näiteid on päevapoliitika argipäev täis. Samal ajal ei väärtusta eestlased *võrdsust* üleliia, mis loob juba loomult konfliktse situatsiooni. Seega on Eestis laulva revolutsiooni tulemusel selle traditsioonilised abstraktselt heroiseerivad väärtuskandjad oma asendit oluliselt muutnud.

KOKKUVÕTE

1. Revolutsioon on sotsiaalse muutumise (*social change*) erijuht, mil muutused toimuvad kiirendatult, vallanduvad sageli ootamatult ja vägivaldselt ning mõjutavad suurema osa ühiskonnaliikmete edaspidist elukäiku.
2. Revolutsiooni saab kirjeldada ja analüüsida vägagi erinevate parameetrite ning allikate alusel. Lähtepunktiks olgu ikkagi järskude muutuste laiapinnaline dünaamika. Üheks revolutsiooni kajastuseks on väärtusilmade suhteliselt kiire ja oluline teisenemine.
3. Revolutsiooni puhul saame kõnelda selle avalikust ja peidetud dimensioonist. Avalikult toimuvate/toimivate valitsemisvormide, sotsiaalsete institutsioonide, kodanikualgatuse jt muutuste manifestatsioon, mida saab kontrevolutsiooniliste jõudude poolt siiski kahtluse alla seada ja koguni tühistada. Märksa peidetumalt kulgeb kogu ühiskonna väärtusnormatiivse süsteemi ümberkujunemine, mis võtab aega aastaid ja koguni aastakümneid, kuid mis põhimõtteliselt on pöördumatu protsess.
4. Laulev revolutsioon on suurel määral muutnud Eesti rahvusrühmade väärtuskonstellatsioone. Oluliselt on väärtusjärjestustes muutnud oma asendit nn revolutsioonilised väärtused (*õiglus, vabadus, võrdsus*). Kahel vaadeldaval keelelis-kultuurilisel kooslusel on oma väärtusmaailmade ümberformeerumisel (resotsialiseerimisel) muidki olulisi erisusi, kuid mõlemad jagavad *õnne, sisemise harmoonia* ja *tõelise sõpruse* esiletõusu ning *tehnika arengu* tähtsustamise hoogsat langust.

TÄNUAVALDUS

Artikkel on teostatud Eesti Teadusfondi (grant nr 7030) ning Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtfinantseerimisprojekti nr 0130008307 raames.

LISA

TÄIELIK VÄÄRTUSJÄRJESTUSI MÕÖDISTAVATE ANKEETKÜSIMUSTE LOEND

- Armastus (hingeline, suguline kiindumus ja lähedus)
- Ausus (tõe ja südametunnistuse järgimine)
- Eneseaustus (enesest lugupidamine, oma väärtuse tunnetamine)
- Eneseteostus (endale oluliste eesmärkide saavutamine)
- Huvitav elu (põnev, aktiivne)
- Jõukus (majanduslik heaolu)
- Kaunis maailm (looduse, kunsti ilu)
- Lunastus (hingeline puhastumine)

- Meeldiv elu (meeldivalt kulgev, naudingut pakkuv)
- Mugav elu (probleemideta, heaoluline)
- Puhas keskkond (reostamata loodus)
- Rahu maailmas (sõdade ja vägivalda puudumine)
- Riigi julgeolek (turvalisus, kaitstus rünnakute eest)
- Sisemine harmoonia (hingeline tasakaal)
- Tarkus (küps elukäsitus)
- Tehnika areng (täiuslikumate seadmete loomine)
- Tervis
- Tugev perekond (kooskõla, vastastikune mõistmine)
- Tõeline sõprus
- Vabadus (sõltumatus, valikuvabadus)
- Võimu omamine (võimalus asjade käiku juhtida, suunata)
- Võrdsus (kõigile ühesugused võimalused)
- Õiglus (tasu vastavus tehtule)
- Õnn (rahulolu eluga)
- Ühiskondlik tunnustus (tähelepanu, poolehoid)

REVOLUTIONS AS TRANSFORMERS OF THE VALUE-WORLDS OF PEOPLE

Aili AARELAID-TART and Indrek TART

Revolution is a special case of social change at the times when alterations accelerate and often discharge in an unexpected way, even violently, thus influencing following paths of lives of the majority of the members of the society. Revolution could be described and analysed using quite diverse parameters and sources. The starting point has always been the dynamics of abrupt changes. It is reflected apparently in a relatively quick and substantial transformation of the value-worlds of people.

There are public and hidden dimensions of the revolution. In the public sphere manifestation of change of the form of government, operation of social institutions, civic initiatives etc. will take place. These may be distrusted or even overruled by counter-revolutionary forces. The transformation of the value-normative system of the whole society takes place more invisibly. It may need years and even decades to form fully but is in principle quite an irreversible process.

The Singing Revolution has largely changed value-constellations of the national groups in Estonia. Of these the so-called revolutionary values (*justice, freedom, equality*) have significantly changed their positions on value scales. The two different lingual-cultural groups in Estonia have also several other differences in transforming (through re-socialization) their value-worlds but they share the appearance of the importance of *happiness, inner harmony* and *true friendship* along with a dashing decline of the significance of *technical development*.